

ВЪВЕДЕНИЕ

Към рецензиите, възложени на проф. д.а.н. арх. Тодор Кръстев със заповеди № 1171/22.12.2016 и № 1172/22.12.2016 на Ректора на УАСГ

Относно: Дисертационните трудове за присъждане на образователна и научна степен „доктор”, както следва:

Дисертационен труд 1: „Българската архитектура през втората половина на XX век. Външни влияния и развитие на идентичността” на докторанта арх. Анета Василева с научен ръководител проф. д-р арх. Георгий Станишев

Дисертационен труд 2: „Опазване на архитектурното наследство на България от втората половина на XX век” на докторанта арх. Емилия Кълева с научен ръководител доц. д-р арх. Йорданка Кандулкова

Необичайната роля на общ рецензент на два свързани помежду си дисертационни труда налага известни пояснения.

Двата труда (съответно, *Труд 1* и *Труд 2*) стартират като самостоятелни и независими проучвания. Впоследствие авторите им осъзнават, че проучванията са вътрешно свързани, а именно:

- те имат един и същ обект – архитектурната среда, изградена по времето на социализма (1944-1989);
- техните научни цели взаимно се допълват: анализът на архитектурата от това време ще изяви нейната ценност (*Труд 1*), което от своя страна би дало основание за нейното опазване като част от българското културно наследство (*Труд 2*).

Така, в определен момент двете проучвания започват да се развиват паралелно и взаимосвързано, като придобиват мрежови характер в рамките на обща научна стратегия. Рецензентът високо оценява това качество на трудовете. Подобен научен подход е антипод на скритото копаене в строго оградени и охранявани научни парцели. Доброволното отваряне, навлизането в междинни зони и прякото взаимодействие с други изследователи в мрежата, несъмнено, е рядко срещащо се научно поведение. В случая обаче то е абсолютно оправдано и много перспективно за решаване на актуални и комплицирани научни казуси като настоящия.

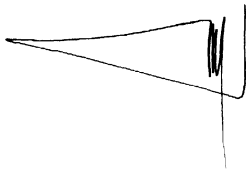
Днес отношението към архитектурния пласт от близката ни история – периода на социализма е силно противоречиво, тъй като той е до голяма степен политически обременен. Поради това сега липсват обективни критерии за оценка на неговата културна стойност, което отнема възможността този пласт да бъде признат за културно наследство и съответно юридически защитен. В резултат най-добрите архитектурни свидетелства от това време – стигматизирани, иронизирани или гледани с безразличие, постепенно и необратимо деградират: видоизменени до неузнаваемост, компрометирани, дори разрушавани. Следователно, обвързването на целите на двата труда в обща научна стратегия би допринесло за спасяването на един видимо застрашен дял на българското културно наследство.

Рецензентът се съгласи да приеме тази двойна функция, тъй като приема намерението на авторите и би желал да го поощри. От това обаче следват някои негови допълнителни задачи.

От една страна, рецензентът трябва да оцени индивидуалните научни приноси на всеки един дисертационен труд по традиционния начин, в духа на нормативните изисквания в тази област.

От друга страна, той смята, че е необходимо да въведе нови, допълнителни критерии, за да оцени както степента, в която всеки от двата труда допринася за посочената обща стратегия, така и необходимите вътрешни връзки и взаимодействия между проучванията. Впрочем, това съответства и на намеренията на двамата автори за бъдеща съвместна академична дейност по общата тема, чийто резултат би могъл да бъде една обща публикация на двата труда като интегрални части на цялостен научен продукт. По този начин рецензентът би желал да подкрепи младите колеги, тъй като има доверие в тях.

Рецензент:

Проф. дан арх. Тодор Кръстев

28 февруари 2017

Приложения:

- (1) Рецензия на труда на докторанта А. Василева
- (2) Рецензия на труда на докторанта Е. Кълева

РЕЦЕНЗИЯ (1)

На дисертационния труд (*Труд 1*): „Българската архитектура през втората половина на XX век. Външни влияния и развитие на идентичността” на докторанта арх. Анета Николова Василева, с научен ръководител проф. д-р арх. Георгий Станишев, за присъждане на образователна и научна степен „доктор”

От: Проф. д.а.н. арх. Тодор Кръстев, на основание заповед № 1171/22.12.2016 на Ректора на УАСГ

I. ПРЕДСТАВЯНЕ НА ДОКТОРАНТА

Рецензентът много добре познава и високо цени качествата и реализираната до сега научна и професионална дейност на докторанта. Като изявен специализант по *Опазване на архитектурното наследство* към катедра *История и теория на архитектурата* на УАСГ (2002-2003) А. Василева участва в международна практика по консервация във Франция и е част от творчески екип, чийто концептуален проект е награден на Международния студентски конкурс „Берлин 2002 – Определяне на архитектурата на 21 век”, организиран в рамките на XXI Световен конгрес на архитектите (Берлин, 2002).

След дипломирането си А. Василева е автор на архитектурна критика и публикации (включително и като част от архитектурната група УОТА). Заслужава специално внимание дългогодишната ѝ публицистична дейност като кореспондент за България на холандското списание за нова европейска архитектура A10. Докторантът е съорганизатор и съавтор на конкурсни задания на национални и международни конкурси (едно от най-добрите в българската практика през последните години е това за международния конкурс за площад Централен в Пловдив, 2014); проектант на жилищни, обществени сгради и интериори, хоноруван преподавател в УАСГ.

Специално място в активността на А. Василева заема работата ѝ по темата на дисертационния труд в рамките на международната европейска програма „Архитектурата на тоталитарните режими от 21 век в градското управление” (АТРИУМ), с участие в редица международни форуми, обикновено в партньорство с докторанта Е. Кълева.

С всичко това, докторантът създава представата за ерудиран, целеустремен и дълбоко мотивиран млад изследовател и проектант, чиято обществена активност е свързана с важни професионални каузи.

II. ОПИСАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Представеното досие на дисертационния труд, в общ обем от 507 страници, включва:

- Дисертационен труд с обем от 277 страници (текст и илюстрации);
- Приложение 1 – НРБ: политика, икономика, култура и архитектура. Сравнителни хронологични таблици 1944-1989;
- Приложение 2 – Българската социалистическа култура. Процеси и анализ на отношенията в периода 1944-1989;

- Приложение 3 – Процеси в българската архитектура в периода 1944-1989. Опит за архитектурна периодизация;
- Приложение 4 – Примерни подробни анализи на 8 архитектурни реализации от периода;
- Библиография;
- Списък на илюстрациите.

Трудът представлява част от обявено мрежово научно изследване, осъществено съвместно с дисертационния труд на докторанта Емилия Кълева „Опазване на архитектурното наследство на България от втората половина на XX век”. Двата труда: *Труд 1* на А. Василева и *Труд 2* на Е. Кълева, имат взаимно допълващи се предмети на изследване в рамките на обща научна стратегия. Доколкото рецензентът е техен общ рецензент той се съобразява с тази стратегия.

Самият дисертационен труд обхваща:

- Преди въведението – представяне на мрежовото изследване;
- Въведение
- Глава 1: Модернизмът в архитектурата на XX век и неговите субидеологии;
- Глава 2: Българската архитектура от втората половина на XX век. Външни влияния и тяхната рецепция;
- Глава 3: Българската архитектура от втората половина на XX век. Форми и проявления в търсенето на идентичността;
- Заключение: обобщени изводи, примери, перспективи за развитие;
- Публикации на автора по темата на дисертационния труд;
- Участия на автора в научни конференции по темата на дисертационния труд. Лекции.

Приложена е коректна систематизация на препратки към литературни източници, бележки и илюстративен материал. Постигнато е структурно единство с другия дисертационен труд в посочената изследователска мрежа. Трудът е отпечатан в общо книжно тяло с отличен графичен дизайн.

III. ОЦЕНКА НА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на целите на труда

Актуалността на труда е свързана с растящия международен интерес към „Архитектурата на XX век” и с безпокойството за нейната съдба. Рисковете за този архитектурен пласт от близкото минало произтичат от късата историческа дистанция, която затруднява дефинирането на убедителни критерии за оценка на неговата културна ценност. В резултат юридическата му защита като културно наследство е крайно нестабилна и неизбежно води до деградация на културната му стойност. Този проблем е особено остър по отношение на българската социалистическа архитектура от втората половина на XX век, често натоварена с политическа семантика, която формира противоречиви

оценки и не улеснява постигането на обществен консенсус за опазването ѝ като културно наследство

Именно поради това *Международният комитет за архитектурното наследство на XX век* на ИКОМОС апелира: *„Архитектурното наследство на XX век трябва да бъде активно идентифицирано и оценявано чрез систематични задълбочени проучвания и инвентаризация, задълбочени изследвания и проучвания от мултидисциплинарни екипи, използване на сравнителен анализ за установяване на културното значение”* (Документ от Мадрид, 2011). Точно в тази посока са дефинирани и целите на дисертационния труд:

- *„Да се направи подробен обзор на тези явления в българската архитектура от периода, като те се съотнесат едновременно към социалистическия контекст на Източна Европа и към глобалните тенденции в модернизма;*
- *да се анализират техните специфични характеристики;*
- *да се идентифицират ядките на архитектурна идентичност.”*

Според възприетата научна стратегия за взаимодействие между двете дисертации, трудът на А. Василева има намерение по този начин *„да хвърли мост към съвременността и да даде достоверна база за ... оценка, анализ и опазване на недвижимото културно наследство между 1944 и 1989”*. Рецензентът високо оценява мрежовия характер на двете изследвания, който представлява адекватен подход за изследване на подобни комплексни проблеми с повишена сложност.

Без съмнение целите на труда са с голяма обществена актуалност. Те засягат решаването на един важен културен проблем, свързан със съдбата на националното, а в определена степен и на европейското културно наследство.

Авторът на труда е убеден, че допълнителен шанс за успешен подход към щекотливия научен обект му дава фактът, че самият той е част от едно *„ново поколение”* – *„радикален представител на онази социална група, която активно живее в настоящето”* и по подразбиране е *„способно спокойно да приеме и анализира миналото”*. Безспорно това е предизвикателство към един рецензент, който по обективни причини очевидно не принадлежи към тази социална група и поради това рискува да не прояви достатъчно спокойна обективност към едно активно изживяно минало.

2. Българската социалистическа архитектура в глобален контекст

Според рецензента, важно качество на изследването е неговият контекстуален подход към българската архитектура от този период. Трудът я разглежда не в изолирани маргинални рамки, а в глобалния ѝ архитектурен и геополитически контекст. За автора е от ключово значение да изясни доколко българската социалистическа архитектура притежава *„времева адекватност”* – дали тя е в достатъчна степен чувствителна и реактивна на процесите извън нея. Ето защо трудът предлага анализ на глобалния архитектурен процес под знака на Модернизма: неговото зараждане (CIAM), интернационализация и впоследствие – регионализация.

Авторът се позовава на Пол Рикъор, за да обясни напрежението, което се появява в този процес на взаимодействие между локалното, свързано с корените на една култура, и универсалната цивилизация, с която то се сравнява. Породеният „конфликт“ се разрешава чрез формиране на специфичен „критически регионализъм“, търсец баланса между локално и глобално – процес, от който авторът е особено заинтригуван. Негова теоретична база са също изследванията върху връзките между център и периферия (по Г. Станишев), доколкото българската архитектура е по същество една периферна култура, която възприема сигнали от големите центрове.

Нещата се усложняват след Втората световна война, когато светът се разделя на два блока – Източен и Западен, със съответните им центрове. Така българската периферна култура попада под сложен комплекс от влияния:

- От една страна са влиянията на центрoвете (влияния, наречени от автора „вертикални“): от Изток (СССР) – чрез доктрината на социалистическия реализъм, и от Запад – чрез въздействието на глобалния проект на Модернизма;
- От друга страна са влиянията на периферните алтернативни субидеологии на Модернизма (влияния, наречени „хоризонтални“).

Важно е, че според автора меродавни са не само чисто архитектурните влияния, а също и целият политически, икономически, социален и културен контекст (систематизиран в линейни хронологични синхронни приложения към труда).

Според рецензента анализът на тази ситуационна схема на разнопосочни въздействия върху българската социалистическа архитектура представлява ценен принос и стабилна основа за изследване на нейната „времева адекватност“ и специфични характеристики. За целта е била от значение широката културна и архитектурна ерудиция на докторанта, която му позволява свободно да се ориентира в разнопосочните полета на влияния. В случая е очевидно и благотворното влияние на неговия научен ръководител.

3. „Времева адекватност“

Ценен принос на труда е, че той изследва и доказва способността на българската социалистическа архитектура да реагира на сигналите, получени от посочените полета на глобалния архитектурен процес. За тази цел той идентифицира характера на влиянията („вертикални“ или „хоризонтални“); посочва тяхното въздействие върху българската архитектура; селектира емблематични примери.

Определен принос представляват изследванията на „вертикалните“ влияния от центрoвете. Обяснимо, влиянието от центъра „Изток“ е най-силно по време на ортодоксалния сталинизъм (1945-1956), който налага социалистическия реализъм в неговата най-твърда нормативна версия. По-късно, това влияние относително отслабва, за сметка на въздействието от центъра „Запад“. Авторът обяснява своеобразния резонанс между влиянията в България на двата центъра с особеностите на западноевропейския модернизъм, който по същество представлява тоталитарна, универсалистка концепция за планирано радикално преобразяване на действителността. Действително, архитектът–модернист със самочувствието на демиург, който свободно преформатира

съществуващата среда, не е твърде далече от образа на социалистическия строител, който руши „останките от миналото” и „строи живота нов”.

Що се отнася до по-късните „хоризонтални” влияния, произтичащи от периферните субидеологии на модернизма, авторът внимателно идентифицира техните характеристики и проследява проекциите им в българската социалистическа архитектура. Последователно е изследвано въздействието на: новия бруталиزم, японския метаболизъм, постмодернизма и критическия регионализъм. По този начин трудът дава убедителни свидетелства, че българската архитектура от този период не е била анахронично, провинциално, доморасло явление, изолирано от световния архитектурен процес. Тя чувствително и адекватно е реагирала на външните влияния, което се доказва с най-добрите примери от българския архитектурен пейзаж. Някои примери многозначително се повтарят (хотелите „Созопол”-„Несебър” в Слънчев бряг, „Велико Търново” и „Янтра” във Велико Търново, Тенис зала „София” в София и др.) – следователно, в тях се проектират различни влияния.

Важен извод на труда е, че в най-добрите архитектурни реализации от това време няма следа от епигонско копиране. Според автора тези най-добри примери са прояви на специфичен български регионализъм – творческо интерпретиране на влиянията при съобразяване с местния контекст. Това обяснява вътрешното сродство между творци на българската архитектура от този период и регионални модернисти като Аалто, Кан, Нимайер, Бота, Скарпа и др., които винаги са били възприемани у нас като еталони.

Авторът се опитва да разбере как е било възможно постигането на тази *„времева адекватност”* на българската социалистическа архитектура, въпреки ограниченията на *„Желязната завеса”*. Той приема, че предпазната обвивка около архитектурата у нас е била относително *„порьозна”*. Основание за това му дава например изследването на Доналд Егберт върху архитектурата и изкуствата в НРБ. В него се прави разлика между: *„изкуствата, които се поддават по-лесно на целите на чистата пропаганда и страдат повече от липса на свобода на изразяване”* и *„нерепрезентативните, абстрактни изкуства като архитектурата и музиката, където е изключително трудно да се идентифицира социалистическият реализъм в неговата чиста пропагандна форма”*. Друг, цитиран в труда изследовател на архитектурата от периода – Ханс Ибелинг, посочва: *„Периодът след Втората световна война до смъртта на Сталин е единственият в новата история на европейската архитектура, когато има отчетлива разлика в развитието на архитектурния език на Изток и Запад. След това е трудно да говорим за „режимна” архитектура. Напротив, архитектурните мостове, хвърляни през Желязната завеса, правят европейското стилистично развитие универсално”*. Авторът на дисертационния труд по принцип споделя тези обяснения, като посочва редица конкретни *„архитектурни мостове”*, по които е било възможно осъществяването на архитектурен обмен с външния свят: архитектурни форуми и изложения, чуждестранни лектори, международна архитектурна периодика, индивидуални пътувания, командировки на български архитектурно-строителни екипи в страни от Африка и Близкия изток, международни конкурси и др. Разбира се, това все още не обяснява механизма на конкретните интерпретации на външните влияния в българската социалистическа архитектура.

4. Идентичност – ценност

Изследванията на автора върху формите и проявленията в търсенето на идентичност на архитектурата от този период имат значение за възприетата научна стратегия в двата дисертационни труда. Причината е, че за автора *„проявите на идентичност носят специфичната ценност на социалистическата архитектура“*. Именно идентификацията на тази ценност може да бъде важно свързващо звено между двата труда със значение за създаване на база за оценка и опазване на архитектурното наследство от този период. Трудът в определена степен отговаря на тази стратегия.

Авторът разглежда идентичността във връзка със съвременните теории за паметта, по-точно – с *„колективната памет“* в нейните две разновидности – *„комуникационна“* и *„културна“*. Той приема, че именно колективната памет структурира идентичността на групата, съответно – националната идентичност. Според него, стремежът към търсене на идентичност характеризира някои трайни белези на българската архитектура и определя нейната устойчивост спрямо въздействието на универсалната цивилизация.

Така, според автора, проявите на *„национален романтизъм“* създават *„устойчива последователност“* на цялата съвременна българска архитектура и не би трябвало да се свързват изключително с наложената политическа догма *„национална по форма“*. Според него това обяснява защо дори в едно относително *„недогматично време“* българската социалистическа архитектура, в нейната най-изявена част, непрекъснато се позовава на традиционната архитектура. В труда се проследява еволюцията на този неин национален дух (с кулминация след 1975), илюстрирана с конкретни примери.

По аналогичен начин трудът изтъква *„проявите на контекстуализъм“*, като неделима част от стремежа към идентичност при най-добрите представители на разглеждания период. Според него, търсенето на контекста е *„стабилно състояние“* и *„всеобщо явление“*, което характеризира емблематичните примери на българската социалистическа архитектура и може да бъде свързано с *„радушно приемания през целия период на социализма архитектурен регионализъм“*. В този смисъл то може да се определи като специфичен български опит да се преодолее напрежението между локално и глобално, за да се постигне равновесие между тях.

Към белезите на идентичност и на ценност авторът отнася също и проявите на *„архитектурна умереност“*, избягване на крайностите – като друга иманентна характеристика на българската социалистическа архитектура, която обяснява със *„(само)наложени граници“*.

5. Информационна база

Принос на труда е изграждането на информационна база по предмета на изследването. Според рецензента тя би могла успешно да обслужва посочената обща научна стратегия, реализирана от двата дисертационни труда. Информационната база включва следните приложения към труда:

- Приложение 1 – представя хронологични данни за световния, регионален и локален контекст (съответно, политически, икономически, социален и културен), синхронен на архитектурните събития и реализации;

- Приложение 2 – разглежда по-специално контекста на българската социалистическа култура с акцент върху взаимоотношенията между архитектурата и другите изкуства;
- Приложение 3 – представлява първи опит за архитектурна периодизация на най-представителните архитектурни събития, етапи и типологии;
- Приложение 4 – включва осем примерни подробни анализа на значими обекти по отношение на стилова характеристика, функционална организация, конструктивни схеми, архитектурен образ, материали и градоустройствено решение (за включения ЖК „Ленин“).

Трябва да се подчертае, че съдържанието и структурата на информационния масив доразвиват възприетия в труда контекстуален подход и дават нови гледни точки за преосмисляне и оценка на архитектурните явления от този период.

6. Научна активност на докторанта по темата на труда

Докторантът представя убедителни доказателства, че съществена част от приносите на труда са вече публикувани (общо 10 публикации – индивидуални или съвместни с автора на *Труд 2*) в национални или международни издания. Представени са също сведения за участия на докторанта в серия от национални и международни форуми по темата на труда.

Важно е да се подчертае, че тази активност е изцяло в духа на възприетата обща научна стратегия на двамата докторанта. Тяхното участие е мрежово, партньорско, покриващо двете свързани цели на проучванията.

Впечатленията на рецензента са, че тази активност на докторанта не е фасадна, формална и временна. Има свидетелства, че тя е израз на осъзнат стремеж към защита на една кауза, който очевидно няма да приключи към датата на защитата на дисертацията.

Оценените по-горе приноси качества на дисертационния труд, съпоставени с нормативните изисквания за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ дават основания на рецензента да приеме, че трудът напълно покрива и дори надхвърля тези изисквания.

В същото време, както вече бе споменато в неговото въведение към двете рецензии, рецензентът би желал да подпомогне успешното реализиране на възприетата научна стратегия на двамата докторанти. Ето защо, по-долу следват някои негови бележки по дисертационния труд.

IV. БЕЛЕЖКИ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Обхват на проучването

Заявеният в труда обект на изследването е дефиниран като „*Архитектурата на България от втората половина на XX век*“. Така обявен, обектът предполага пълния обхват на феномена „Архитектура“ – като нива, специфични жанрове и теми.

Разбира се, характерът на дисертационния труд не предполага постигане на всеотна пълнота в подхода към този обект. Самият автор прави уговорки, че поради липса на достатъчна информация или на вече съществуващи специализирани изследвания за периода, някои аспекти на архитектурната дейност ще бъдат пренебрегнати или редуцирани. По мнение на рецензента, обаче, в планираната бъдеща обща публикация е важно да бъдат обхванати още следните страни на изследвания обект:

(1) Урбанистична дейност. В труда в определена степен липсва урбанистичен поглед върху изследваните явления, който би разкрил нови техни характеристики. Тук може да се има пред вид следното:

- Урбанистичната дейност представлява една от иманентните прояви на социалистическата архитектура. Нейният ценностен белег – урбанистичният интегритет – е пряко свързан с влиянието на модернизма, както и с плановата социалистическа икономика. От своя страна докторантът Е. Кълева подчертава в *Труд 2*, че „*съгласуваността на творческите нива градоустройство, архитектура и детайл*” представлява „*най-характерната специфика*” на архитектурните явления от разглеждания период. За съжаление тази теза не е подкрепена с равностоен интерес към урбанистичната дейност от страна на докторанта А. Василева в *Труд 1*;
- Някои ценности на архитектурата от това време не могат да бъдат истински оценени, ако бъдат игнорирани техните урбанистични качества, като например: ценността на интегралната урбанистична хотелска структура „Европа” – „Созопол”-„Несебър” – „Континентал” в Слънчев бряг, важно постижение в тази област;
- За целите на проучването интерес биха представлявали и външните влияния върху урбанистичното мислене през този период. Например заслужава специално внимание двупосочното влияние върху Димитровград на двата центъра Изток и Запад. Също, представляват интерес неформалните професионални дебати върху теорията на микрорайона, провокирани от проучването на Кристофър Александър „*Градът не е дърво*”, циклостилно разпространявано сред проектантските организации през 60-те години.

(2) Архитектурна дейност по опазване на културното наследство. Тази дейност е създавала важни архитектурни продукти с или без „времева адекватност” и затова би трябвало да бъде съответно оценена. Тя е част от архитектурния пейзаж от това време и в най-добрите си прояви представлява ценност, която заслужава да бъде опазена, за да не бъде компрометирана. Например проучването би могло да включи:

- Случаят „Царевец” във Велико Търново, с тоталитарно наложената стилистична реставрация, лишена от „времева адекватност”;
- Постиженията от европейски мащаб като реставрацията на Античния театър в Пловдив (с изявена „времева адекватност”);
- Опитът по опазване и развитие на редица центрове на исторически градове като Пловдив, Велико Търново, Мелник, Несебър, Ловеч и др. В труда някои от тях са оценявани по-скоро като политически акции на „*организирана показност*” на властта, но не и като архитектурни явления;

(3) Художествен синтез на архитектурата с другите изкуства. Проучванията в тази област са твърде оскъдни, примерите са оценени преди всичко в политически аспект като „*организирана показност*” или „*представителна архитектура на властта*”, докато те заслужават анализ и като архитектурни постижения, например в случаите (не цитирани в труда): Паметник на Асеневци във Велико Търново, Паметник на бранителите на Стара Загора, Паметник на незнайния войн в София и др.

2. Оценка на влиянията

Оценявайки приносите в дисертационния труд относно направленията и структурата на влиянията върху българската социалистическа архитектура, рецензентът намира за спорни някои обяснения на автора за механизма на самите влияния. Става дума за следното.

В своята начална хипотеза авторът допуска, че конфликтът между корените на локалната култура и универсалната цивилизация в българския социалистически контекст се потушава чрез помиряване между: „*битовия прочит на регионализма*” и интерпретацията на местната традиция. В резултат българската култура става „*самодостатъчна*” и създава „*уютна безопасна среда*”, в определена степен изолирана от външни влияния. Според автора, именно в тази среда се формира българската социалистическа архитектура.

По-нататък в труда се очертава следният модел:

- В затвореното тоталитарно пространство „*уютно*” пребивава „*капсулата*” на българската периферна архитектура.
- В тези условия левият национализъм диктува „*търсене на национален облик*” чрез догмата на „*социалистическия реализъм*”.
- В резултат се постига взаимно изгодна конвенция с властта под формата на „*архитектурен консенсус*”. Външните влияния преминават през този консенсус и се „*одомашняват*”.
- След определен „*санитарен период*” се пуска взаимно приемлива архитектурна версия.

По този начин, според автора, механизмът на проникване на влиянията може да има политическо обяснение: архитектите „*оправдават*” проникването на новото влияние, като го „*дегизират*” в локални строителни традиции. Те „*експлоатират*” местната архитектурна традиция, за да потушат „*конфликта*” с глобалното. Следователно политиката и идеологията играят ключова роля при моделирането на архитектурата и изкуствата (авторът ги поставя под един и същ знаменател, въпреки съгласието си с цитираните преди това проучвания на Егберт и Ибелингс). Чрез сложна мисловна конструкция авторът предполага, че архитектурата отразява едно трудно поддържано равновесие между приемането на идеологията и нейното дисидентско отхвърляне...

Според рецензента, предложеното чисто политическо обяснение на изследвания процес силно опростява сложния механизъм на влияния и в определена степен го подценява. Такъв подход на автора към миналото има своите обяснения: в дистанцията във времето за едно „*ново поколение*”, в недостига на автентична информация за периода, както и в силната днешна политизация, която търси лесни обяснения чрез прости идеологеми. Този

контекст не може да не влияе в определена степен и върху докторанта. Той изпитва неизбежната трудност да извършва дисекция на един все още жив, „туптящ“ проблем, свързан с противоречиви емоции.

Разбира се, при никакви обстоятелства не бива да се отрича политическият натиск на режима, ролята на плановата икономика, на твърдите урбанистични модели и др. За част от архитектурните прояви на това време наистина има чисто политически обяснения. Впрочем, и тогава, както и сега, са съществували епигони и политически конформисти, които са се нагаждали към всяка конюнктура. Има и случаи на мъчително раздвоение на убедени модернисти, принудени да прилагат един чужд формален модел (такова противоречие се чувства например в двете фасади на Националната библиотека „Кирил и Методи“ в София – главната, решена според догмата на неокласицизма, а задната – в духа на модернизма). Архитектурният пейзаж на социализма е сложен и неравностоен. Отделни негови страни не бива да се генерализират и абсолютизират. Би било погрешно всички случаи да се поставят под общ знаменател.

Задача на изследването е да отсее баналните прояви на политически конформизъм от реалните архитектурни постижения, да селектира качествата на едно потенциално културно наследство. За тази цел рецензентът предлага една гледна точка за размисъл и дебат:

(1) Като се изключи тоталната стагнация по време на сталинисткия период (1945-1956), българската социалистическа архитектура трудно може да бъде определена като херметизирана и капсулирана. За да бъде „времево адекватна“ тя е получавала информация, осъществявала е обмен, имала е висока степен на пропускливост – самият труд съдържа достатъчно доказателства за това. В този смисъл тя не е била „самодостатъчна“, а активно е черпила външни модели, за да ги интерпретира и адаптира към български контекст. Доказателство за тази относително висока степен на свобода в проникването на въздействията е, че тя засяга дори архитектурата на властта - например свободното прилагане на модела „Boston City Hall“ на Калман, Маккинъл и Ноулс или „Government Service Center Boston“ на популярния по това време у нас Пол Рудолф, в най-представителните седалища на властта.

(2) Стремещът към „национален облик“ на архитектурата съвсем не е само политически мотивиран чрез наложената догма на „социалистическия реализъм“. Би било погрешно да го обясняваме единствено с политически конформизъм, „(само)ограничаване“, страх от конфликти, „ловкост“, търсене на „уютна и безопасна среда“, както впрочем и с политическо дисидентство. За да го разберем, трябва да имаме пред вид и иманентните процеси на формиране на българските архитектурни традиции, дори още преди Освобождението. Националните/локални модификации на регионални феномени като „Народна архитектура“ или „Православни манастири на Балканите“ са се формирали чрез създаването на техни уникални локални модификации, абсолютно съобразени с местния контекст. Към това трябва да добавим новите стимули след Освобождението, свързани със стремеша към утвърждаване на една национална идентичност. Можем ли да говорим за един генетично формиран контекстуализъм и „критически регионализъм“ в българската архитектура, който се проявява като нейна трайна платформа („стабилно състояние“ и „всеобщо явление“, по автора), съпътстващо външните влияния? Наистина, през периода тя се свързва с лозунга „национална по

форма”, особено при чисто формалните му приложения в периода на сталинизма. Но и в най-догматичните периоди тази контекстуална платформа е била в състояние да „пропука” тоталитарния архитектурен модел – например мащабният комплекс на Центъра на София се съобразява с малката църква „Св. Петка Самарджийска”, с Ротондата „Св. Георги”, с Античната улица. Това засяга дори случаи на „организираната показност” – например за паметника на Незнайния войн е предпочетено абсолютно контекстуалното решение до църквата „Св. София” пред първоначалния вариант за монументален паметник в градинката зад ЦДНА. Точно тази платформа прави най-изявените български архитекти от този период силно чувствителни към сродни външни явления – например към „органичната архитектура” на Райт (влияние, афиширано заявено в случая с хотел „Янтра” във Велико Търново).

На тази основа можем да си обясним и „*архитектурната умереност*” не само като „*самоограничаване*” и снишаване в „*уютната*” среда, а и като въпрос на вътрешна убеденост за необходимостта от една „*нормална архитектура*” (по Белковски), която се слива с контекста, без да му се противопоставя.

Ето защо, според рецензента, изследваната географска структура на външните влияния би трябвало да се свърже и с времевата структура на вътрешните влияния от предходните исторически периоди, чрез механизмите на приемствеността.

Една подобна гледна точка би обяснила по-добре и комплексния характер на разглежданите „*хоризонтални влияния*”. В труда авторът ги изследва диференцирано и търси техните индивидуални проявления, в определена степен независимо едно от друго (най-често в едни и същи примери). Това създава риск от илюстративност и абсолютизация на съответните влияния. Ако влиянията се изследват комплексно и свързани с посочената контекстуална платформа, вероятно ще бъде по-добре обяснен механизмът на тяхното въздействие. Тогава например употребата на видим бетон в хотелите „Созопол”-„Несебър” би била обяснена не само като влияние на брутализма, но и като стремеж за постигане на регионализъм чрез честната изява на тектоничната роля на дървото (в неговия знак – видимия бетон с отпечатан релеф на дървения фладер), отново във връзка с локалния контекст. Поне това бе тълкуването на самия автор Никола Николов в един от многото му разговори с рецензента на времето в Бургас през 60-те.

3. Ценност на социалистическата архитектура

Както бе посочено, намерението на докторанта е „*да хвърли мост към съвременността*” и да даде база за „*оценка, анализ и опазване*” на културното наследство от този период. Това би трябвало да бъде важна контактна зона между двата дисертационни труда, която осигурява постигането на общата научна стратегия на проучванията. Според рецензента, именно в *Труд 1* на А. Василева би трябвало да бъдат идентифицирани ценностните белези на архитектурния пласт от периода, тъй като това е проучването, което изследва неговите характеристики. След това тези ценностни белези ще послужат за дефиниране на специфични критерии за оценка и защита на това наследство в *Труд 2* на Е. Кълева. Докторантът А. Василева в определена степен реализира това намерение, като идентифицира някои прояви на идентичност, приети за носители на архитектурна ценност.

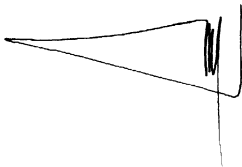
Въпреки това, рецензентът е на мнение, че в това отношение трудът страда от определени непълноти. Ценностните белези на архитектурния пласт от периода са наистина маркирани, но не са достатъчно ясно идентифицирани. Например в труда не става ясно в каква степен отлично изследваната „*времева адекватност*“ на социалистическата архитектура представлява нейна ценност. Ако имаме пред вид критериите за оценка на Световното наследство, там „обменът на влияния“ при определени условия би могъл да бъде носител на „извънредна универсална стойност“. Валидно ли е това в нашия случай и при какви условия? Не са също достатъчно прецизно дефинирани и други ценностни белези, свързани с идентичността и с проявите на регионализъм. Важно е също да бъдат посочени и случаите, когато обектите са носители на силна познавателна стойност за своето време. Посочените непълноти неизбежно са се отразили върху *Труд 2* (вж. Рецензия 2) по отношение на критериите за оценка. Следователно, тук контактът между двете проучвания не е достатъчно стабилен.

Рецензентът препоръчва в бъдещата обща публикация авторът А. Василева да доразвие частта, засягаща ценността на изследвания архитектурен пласт. На тази база двамата автори биха могли с общи усилия да стабилизират контактната зона между двете изследвания, като предложат убедителна критериална база за оценка на това архитектурно наследство.

V. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение, като има пред вид безспорните качества на докторанта, посочените ценни приноси на дисертационния труд, както и приложения мрежови подход за проучването на културен проблем с голяма актуалност, рецензентът с убеденост предлага на почитаемото Научно жури да присъди на арх. Анета Николова Василева образователната и научна степен „доктор“.

Рецензент:

Проф. д.а.н. арх. Тодор Кръстев

София, 28 февруари 2017